

THOMAS N. BISSON*

*PODER ESCRIT I SUCESSIÓ AL COMTAT D'URGELL
(1188-1210)*

ABSTRACT

This article is devoted to a series of records concerning rights of succession to the county of Urgell during the years 1188 to 1210. On two occasions Count Ermengol VIII received the sworn professions of fidelity to Countess Elvira, in case of Ermengol's death without heirs, from the people of his major towns in Urgell. And in 1210 King Pere I, acting as lord-protector of Urgell, received oaths of fidelity from the inhabitants of at least two of the same towns. The documents, seven in all, original parchments and (in 1210) papers, apparently unpublished, bear the names of those professing fidelity for Agramunt and Ponts (26-27 January 1188), for Agramunt, Ponts and Linyola (17 August 1206), and for Agramunt and Linyola (1 and 4 March and after 18 April 1210). These records raise questions about procedure, lordship, and the writing of power, and these matters are examined in turn. It is clear that the Count of Urgell laid claim to a quasi-vassalic lordship of homage and fidelity by the end of the twelfth century.

INTRODUCCIÓ

Entre els documents anòmals conservats en els arxius del primers comtes-reis de Catalunya-Aragó hi ha una sèrie de pergamins i fulls originals del més gran interès per a la història de les estructures de poder i de la societat al comtat d'Urgell en l'època medieval. Es tracta de registres de compromisos jurats en tres ocasions (26-27 de gener de 1188, 17 d'agost de 1206 i 1 i 4 de març de 1210 (un d'aquests últims renovat sis setmanes més tard) pels habitants d'Agramunt, Ponts i Linyola a la sen-

* Dept. of Medieval Histoy. Harvard University (Cambridge, Mass.)

yora-comtessa Elvira i, el mes de març de 1210, al seu protector, el senyor-rei Pere I. Tal com suggereixen les dates, els documents corresponen a tres esdeveniments diferents. El mes de gener de 1188, el comte Ermengol VIII, sense descendència i preocupat per la successió, va ordenar als habitants de les seves terres que prometes-sin fidelitat a la comtessa Elvira en el cas que ell morís amb descendència o sense, i que se sotmetessin a la seva descendència en cas d'existir, un cop ella morís. Es conserven els documents d'adhesió d'Agramunt i de Ponts, i podem suposar que el comte tenia la intenció de prosseguir aquesta campanya en altres pobles. El mes d'agost de 1206, el mateix comte, potser com a conseqüència d'una reconciliació amb la seva dona, va ordenar als habitants d'Agramunt, Ponts i Linyola que preservessin la seva fidelitat a la mateixa comtessa Elvira. Hi van accedir i li van retre homenatge i van jurar fidelitat. Tres anys més tard, els temors referents a la successió es van confirmar. Ermengol VIII, l'últim d'un seguit de comtes distingits, descendents de Guifrà el Pilós, va morir a la tardor de 1209. La successora designada era la seva filla Aurembiaix, resultat que preveien els compromisos signats l'any 1188, mentre que la vídua, Elvira, tindria la custòdia del comtat. Quan el cunyat del malaguanyat comte, Guerau de Cabrera, va amenaçar de proclamar-se successor, Elvira va posar el comtat i a si mateixa sota la protecció del senyor-rei. El rei Pere I va prendre possessió del comtat ràpidament i va demanar un jurament de fidelitat, fet del qual tenim constància a través de dos documents que relacionen els homes d'Agramunt i Linyola que "van retre homenatge i fidelitat al senyor P., rei d'Aragó" els dies 1 i 4 de març, respectivament, i per a Agramunt en una ocasió posterior, també documentada, "l'abril després de Pasqua" de 1210.¹

Si no m'equivoco, aquests documents, set en total, han rebut poca atenció per part dels historiadors i no han estat publicats. A més, encara que és probable que els primers estudiosos dels arxius reials els coneguessin, no em consta que Zurita o Jaime Villanueva van esmentar-los.² Només Diego Monfar, que va treballar als arxius reials al segle XVII, va citar aquests documents, o més exactament quatre d'aquests: les cartes d'Agramunt amb data de 26 de gener de 1188, i les correspo-

1. Els documents, dels quals les descripcions figuren a l'Apèndix, es conserven a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Cancelleria, pergamins Alfons I, 472, 470; pergamins Pere I, 239, 240, 238; i 356, 357. Sobre les circumstàncies, v. Santiago Sobrequés i Vidal, *Els barons de Catalunya*. Biografies catalanes III (Barcelona, 1957), capítols 4, 6; i cites inferiors. Vull agrair al Sr. Jaume Urgell Ibáñez per la traducció d'aquest article; i a la Srta. Marie Kelleher i al Dr. Jaume Riera i Sans per ajut amable en l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

2. Gerónimo Zurita y Castro, *Anales de la Corona de Aragón*, 6 volums (Zaragoza, 1578-85); nova edició a càrrec d'Ángel Canellas López, 8 volums (Zaragoza, 1967-77); també (modernitzat, amb notes útils) per Antonio Ubieto Arteta *et al.*, 4 volums (València, 1967-72), libro II, cap. 57; Jaime Villanueva, *Memorias cronológicas de los condes de Urgel*, ed. Cristian Cortes, Eduardo Correda Gutiérrez (Balaguer, 1976 [1814]).

nents als tres pobles amb data del mes d'agost de 1206. Monfar no els va comentar, i tampoc no va esmentar els documents reials del mes de març de 1210.³ Aquests documents tampoc no es comenten en els estudis detallats de Foix i Castellbò publicats fa un segle.⁴ El silenci dels historiadors recents es pot comprendre més fàcilment.⁵ Aquestes tres sèries de documents estan interrelacionades de maneres no molt clares a aquelles persones que manquen un gran interès en la història constitucional, un tema que ha perdut la seva rellevància avui en dia en el món acadèmic. D'altra banda, com que els documents estan formats bàsicament per llistes amb els noms de les persones que els subscriuen, no són de lectura entretinguda. Però un dia rebran l'atenció que es mereixen. De fet, l'interès renovat per l'antroponímia, juntament amb el renaixement del estudis urgellians, estimulat per Manuel Riu, Cebrià Baraut, Carme Batlle i Prim Bertran Roigé, entre altres, fan presagiar un interès renovat pels documents citats en un futur no gaire llunyà.

Aquest estudi és una mostra de l'admiració que sento pel Dr. Riu, el qual ha merescut el reconeixement de totes les persones que treballen en aquest camp, sense esmentar els seus interessos i les fites en altres àmbits. El que presento no pot ser una edició d'aquests documents d'Urgell, que hauran de ser indexats i analitzats en els seus contextos de societat local per tal de descobrir-ne tots els secrets. Les pàgines que segueixen es poden considerar un estudi preliminar que tracta tres punts crítics: els objectius, els mitjans i l'èxit del comte Ermengol VIII (1184-1209) i el rei Pere I (1196-1213) a l'hora d'aconseguir que els habitants d'Urgell signessin els compromisos; la naturalesa del poder definida per les peticions d'adhesió i les declaracions de submissió; i, finalment, el procediment de fer de tals registres en relació amb situacions semblants a Catalunya i Aragó.

1. OBJECTIUS, MITJANS I ÈXIT

És clar que en les tres ocasions les autoritats sobiranes intentaven registrar les declaracions jurades de lleialtat per part del poble el més nombrós possible. Els pergamins de 1188 i 1206 i els fulls de 1210 són papers rectangulars apaïrats, escrits

3. Diego Monfar y Sors, *Historia de los condes de Urgel*, ed. Próspero de Bofarull y Mascaró, 2 volums. *Colección de documentos inéditos del Archivo general de la Corona de Aragón*, IX-X (Barcelona, 1853); v. especialment IX, 422-437.

4. Charles Baudon de Mony, *Relations politiques des comtes de Foix avec la Catalogne jusqu'au commencement du XIVe siècle*, 2 volums (Paris, 1896); i Joaquín Miret y Sans, *Investigación histórica sobre el vizcondado de Castellbó...* (Barcelona, 1900).

5. V. principalment Prim Bertran Roigé, "La historiografia del comtat d'Urgell," *El comtat d'Urgell*. Col·lecció El Comtat d'Urgell 1 (Lleida, 1995), 11-16.

de dalt a baix, amb la major part de l'espai ple de noms. Però l'estructura de la confrontació dels habitants i el comte (o el rei) és diferent en cada ocasió. L'any 1188, els noms es van inscriure sota la declaració que els habitants d'Agramunt, per ordre del comte, juraven fidelitat per ells i per tots (*super animas suas . et animas singulorum*) a la comtessa Elvira. Des d'un punt de vista formal, això era un memorial diferent de l'acte que commemorava; no era la carta del comte.⁶ El 1206, els noms es van disposar en diverses columnes sota una declaració dispositiva, que té una forma explícita de carta. En aquests documents, el comte Ermengol ordena als habitants d'Agramunt (o Ponts o Linyola) que reconeguin Elvira com a senyora, i els habitants, per ells mateixos i "per tots els nostres" (*ϕ nos omnes homines uniuersi et singuli presentes et futuri habitantes et habitaturi per nos et per omnes nostros*), hi acceixen i prometen ser fidels a la senyora-comtessa. Aquesta sí que és la carta del comte perquè la va ordenar i la va signar; però és, no obstant això, una convenció amb els habitants d'aquests pobles, que actuen per ells mateixos. D'altra banda, tenint una forma híbrida, és una carta dispositiva, en la qual l'ordre i el compliment s'expressen en temps present, de manera que s'identifica imaginàriament l'acte amb el registre que se'n fa.⁷ Pel que fa a les declaracions de submissió al rei Pere I corresponents a l'any 1210, també hi consten els noms dels habitants (en aquest cas, d'Agramunt i Ponts). Tenen forma de commemoració, com les declaracions de 1188, però es diferencien dels registres previs en dos aspectes: estan escrits en paper, i els noms dels homes d'Agramunt i Ponts que han retut (*fecerunt*) homenatge i han jurat fidelitat figuren en una relació, i no pas com a subscripcions. És evident que els memoràndums de 1210 es van preparar a la cancelleria reial seguint un model diferent del que (o els que) utilitzaven els notaris comtals d'Urgell. Aquests fulls contenen una breu declaració (de dinou paraules) seguida d'espais emplenats, més o menys, amb noms, i s'assemblen al registre de barons i cavallers que van jurar fidelitat al rei Jaume I a les Corts de Lleida el mes d'agost de 1214.⁸

Amb tot, els registres referits a les tres situacions s'assemblen en un aspecte. Els noms que s'hi relacionen, ja siguin subscripcions amb una creu o la simple relació de noms (com l'any 1210), van ser escrits per notaris. Per tant, no es tracta d'autògrafs, i les cartes que els contenen no es poden comparar amb els diplomes de la primera Edat Mitjana, amb símbols i caràcters dispersos i variables, escrits a mà particular. Això vol dir que, en els tres casos (incloent-hi el de les cartes de 1206, que tenen forma dispositiva), hem de reconèixer una certa desconexió entre les

6. Apèndix (Registre), núms. 1, 2.

7. Registre, núms. 3-5.

8. Registre, núms. 6, 7. Compareu ACA, Cancelleria, pergamins extrainventaris (carpeta 357) 3131 (edició facsímil per Frederic Udina i Martorell, *Documents cabdals de la història de Catalunya*, I [Barcelona, 1985]).

ordres i el seu compliment, d'una banda, i els registres escrits que se'n conserven. La desconexió no s'ha d'exagerar, ja que, si s'estudien amb detall, és més difícil imaginar la cerimònia de submissió que va precedir el registre escrit que no pas els notaris treballant amb els pergamins preparats amb antel.lació (com era pràctica rutinària) i emplenant els espais buits amb símbols i noms a mesura que els notables passaven al costat. Una cosa és segura: els registres dels dies 26 i 27 de gener de 1188, encara que escrits per diferents notaris en diferents llocs,⁹ són de tipus estàndard, no tan sols en les clàusules declaratives, que són idèntiques, sinó també en la relació de subscripcions. En tots dos registres les subscripcions estan fetes en línies llargues amb una claredat elegant i amb espais per sobre dels monogrames dels notaris. Amb tot, per aconseguir aquest resultat, el notari Ramon va haver d'abreujar els últims noms dels homes d'Agramunt i els va ajuntar més.

En el cas dels documents del 17 d'agost de 1206, l'artificialitat del registre encara és més evident. Sembla com si almenys una de les cartes, la d'Agramunt, hagués estat preparada amb força antel.lació, ja que no tan sols el mes (*.xvi. kalendas septembris*), sinó també l'any (*sesto*) van ser afegits en espais en blanc.¹⁰ Sembla que això també és cert en el cas de la carta de Ponts,¹¹ però no en la de Linyola. En aquest darrer cas, sembla com si Bernat, el notari de la comtessa, l'elegant signatura del qual figura al final dels tres pergamins,¹² hagués trobat un altre notari per copiar el text estàndard. És més, en els tres documents d'aquesta sèrie, els símbols (escrits com a S—n) es van preparar amb antel.lació, ja que molt d'ells es van deixar buits, testimonis muts d'una intenció sense conseqüències.

La relació entre els fets del mes d'agost de 1206 i el registre que se'n va fer presenta un altre problema. Els tres documents són cartes partides, de les quals tenim les còpies dretes per a Agramunt i Linyola (aquesta, aparentment copiada per un segon escriptor), i la còpia esquerra per a Ponts, escrita per Bernat. Sembla possible, encara que poc probable, que els originals amb els autògrafs (o altres símbols de la dificultat de donar fe pública d'esdeveniments reals) es donessin als habitants dels pobles. És possible, i sorprenent, que els notables reunits i signants haguessin estat considerats responsables col.lectivament de conservar la fidelitat al senyor-comte i la comtessa.¹³

Hi ha un últim problema. Hem de suposar que aquestes tres cartes del 17 d'agost de 1206 es refereixen a esdeveniments ocorreguts en tres llocs diferents? En

9. Això és explícit als núms. 1, 2.

10. Això ho indica Bernat l'Escriba al núm. 3 (Pere I, 239).

11. No indicat per Bernat l'Escriba, núm. 4 (Pere I, 240).

12. El monograma, però, anunciat en tots tres, només va ser dibuixat al núm. 5 (Pere I, 238).

13. Amb tot, no hi ha res aparentment comú en aquestes submissions. Sobre l'aparició tardana de consulsats a Catalunya, v. Philip Daileader, "The vanishing consulates of Catalonia," *Speculum* LXXIV (1999), 65-94.

aquest cas, podem estar segurs, almenys, que els fets van tenir lloc en dies diferents. O bé, és possible que els notables d'Agramunt, Ponts i Linyola es reunissin (potser convocats, i convocats amb molts altres) per celebrar l'Assumpció de la Verge? És una possibilitat, ja que sabem que només pocs anys després, quan la comtessa Elvira, ja vídua, va sotmetre el comtat d'Urgell i la seva filla a l'infant Jaume, va consultar el bisbe, els barons i els "bons homes d'Agramunt i altres llocs del mateix comtat."¹⁴

2. DOMINACIÓ

És més fàcil estudiar els objectius i els mitjans que no pas els resultats en l'àmbit de les declaracions de fidelitat públiques. Només podem suposar que la raó per la qual el comte (i, després de la seva mort, la comtessa) volia imposar urgentment declaracions de fidelitat explícites als habitants d'aquests pobles del baix Urgell era perquè se sentia menys segur de la lleialtat d'aquesta pròspera zona fronterera que no pas de les zones rurals del nord del comtat. És clar que Agramunt era considerada una plaça crítica per al poder del comtat, però no ho és tant que els registres que ens han arribat siguin suficients per conèixer l'abast total de les campanyes de 1188 i 1206.¹⁵

Hi ha, però, un aspecte sobre el qual no hi ha dubte: el que Ermengol VIII volia assegurar era l'herència de la seva dominació o senyoria. I precisament va ser la dominació reial sobre els homes que van retre homenatge i van jurar fidelitat allò que el rei Pere va aconseguir després de la mort del comte i amb el consentiment de la comtessa.¹⁶ És possible que l'homenatge fos introduït l'any 1206, però la tendència a transformar una dominació pública de fidelitat en una dominació de quasi-vassallatge d'homenatge i fidelitat és perfectament manifest l'any 1188. Els habitants dels pobles havien d'obeir la comtessa "com a senyora seva (*tanquam ad dominam suam*) respecte al *castrum* d'Agramunt i les senyories (*senioratus*), i tots els drets i les pertinences que el comte té allà." Havien de defensar-la "contra tots els homes i les dones." La mateixa dominació havia d'afectar la descendència del com-

14. ACA, Cancelleria, pergamins Pere I, 378; ed. Ferran Soldevila, *Els primers temps de Jaume I*. Institut d'Estudis Catalans. Memòries de la Secció històrico-arqueològica, XXVII (Barcelona, 1968), pàg. 30-32; també T. N. Bisson, "Els orígens de les Corts catalanes," a (Bisson) *L'impuls de Catalunya. L'època dels primers comtes-reis (1140-1225)*. Col·lecció Eumo (Vic, 1997), pàg. 154.

15. Registre, núm. 1, 3, 6; ACA, Cancelleria, pergamins Pere I, 378 (Soldevila, *Primers temps*, pàg. 30-32); i la carta del rei per a Agramunt, 1 de març de 1210, pergamins Pere I, 355, ed. Próspero de Bofarull y Mascaró, *Documentos inéditos*, VIII (Barcelona, 1851), núm. 39; i José Maria Font Rius, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, 3 volums. CSIC (Madrid-Barcelona, 1969-83), I:1, núm. 231.

16. Registre, núm. 6, 7; *Cartas de población*, I:1, núm. 231.

te i la comtessa un cop morissin. La forma de les paraules jurades primer per Ramon de Tarascó i després per setanta-cinc homes més és una mostra reiterada tant de fidelitat a la comtessa Elvira, “com si fos la senyora”, com també de l’obligació de adjudar-la. La carta de Ponts és idèntica en tots aquests punts.¹⁷

L’èmfasi en la dominació personal és igualment evident en les diferents convencions de 1206. L’expressió en aquests casos és més imperativa, però altre cop la fidelitat i les obligacions envers “la senyora Elvira ... contra tots els homes i les dones” s’expressen de manera personal. Aquí la submissió no és només el jurament sobre els evangelis, sinó també “l’acte de lliure homenatge” (*fecimus liberum hominaticum*). No s’esmenten les possessions, i encara menys els feus. L’homenatge és “lliure” perquè és el reconeixement voluntari del poder com a dominació personal. Els habitants d’Urgell, com els seus veïns aragonesos, formaven part d’una dominació o senyoria quasi vassallfíca.¹⁸

Aquesta és la raó per la qual quan el rei Pere I va prendre possessió del comtat per sol·licitud de la comtessa l’any 1210, els notaris, que no van sentir la necessitat d’explicitar la successió, simplement van escriure, a la part superior de les llistes: “En l’any del Senyor de 1209, en les calendes de març [o: 4 nones març, en el mes d’abril després de Pasqua] aquests homes d’Agramunt [Linyola] van retre homenatge i van jurar fidelitat al senyor P, rei d’Aragó.”¹⁹ No és clar que el rei Pere insistís a rebre expressions d’homenatge i fidelitat per part dels habitants de la resta dels seus comtats catalans. A les grans Corts de Lleida del mes d’agost de 1214 no es va esmentar el tema de l’homenatge.²⁰ Però és clar que Pere considerava els habitants d’Agramunt com els seus vassalls, ja que els tractava com a tals quan en parlava. En la carta de privilegis que se’ls va concedir el mateix dia de la submissió el rei s’hi referia “com els nostres propis homes i vassalls fidels.”²¹ És important recordar que Urgell era un dels territoris europeus en els quals els mateixos comtes es consideraven a si mateixos vassalls.²² El mes de febrer de l’any 1200, el comte Ermengol VIII va reconèixer la dominació de Pere I sobre la seva possessió feudal de Lleida i altres drets, i va prometre servir el rei com “el teu home sòlid ... com un home [*homo*]

17. Registre, núm. 1, 2.

18. Núm. 3-5.

19. Núm. 6, 7.

20. ACA, Cancelleria, pergamins extrainventaris 3131; ed. Udina (citada més amunt, nota 7), pàg. 129; *Libre dels feits*, c. 11, ed. Ferran Soldevila, *Les quatre grans cròniques*. Biblioteca Perenne 26 (Barcelona, 1971), pàg. 7; *Les constitucions de pau i treva de Catalunya (segles XI-XIII)*, ed. Gener Gonzalvo i Bou. Textos jurídics catalans, lleis i costums II/3 (Barcelona, 1994), núm. 23.

21. ACA, Cancelleria, pergamins Pere I, 355; *Cartas de población*, i:1, núm. 231.

22. José-Luis Martín Rodríguez, “Un vasallo de Alfonso el Casto en el reino de León: Armen-gol VII, conde de Urgel,” *VII Congrés d’Història de la Corona d’Aragó*. 1-6 d’octubre 1962, 3 volums (Barcelona, 1964), ii, 223-233. Aquest punt està documentat aquí amb molta claredat.

ha de fer pel seu millor senyor.²³ La dominació quasi-vassallàtica que es va crear a Urgell es va convertir en un model de poder reial a la Corona d'Aragó.²⁴

3. ESCRIURE EL PODER

La relació reial de l'1 de març de 1210 per a Agramunt és útil a l'hora d'introduir un tercer punt d'interès: aquest arxiu de poder comtal a Urgell s'ha d'entendre en un àmbit més ampli de documents comparables. Es tracta d'un registre viu, per dir-ho així. Sis setmanes després de la primera inscripció, els noms de vuitanta-vuit homes més d'Agramunt van ser inscrits sota l'escrit (recopiat) en què es deia que també havien retut homenatge i jurat fidelitat al rei. Per contra, els pergamins de 1188 i 1206 sembla que van ser escrits en una única vegada; no hi ha res que faci pensar que s'hi afegissin anotacions a les llistes, encara que, a les còpies del comte, alguns senyals de la Creu preparats pel notari van quedar buits. Amb tot, l'any 1206 (si no el 1188) ja devia ser clar que les subscripcions tenien una funció procedimental no tant per provar la validesa d'una carta, sinó per mostrar l'extensió de la dominació comtal, de la manera més inclusiva possible.²⁵

Aquest canvi en la pràctica notarial, ben evident a partir de la meitat del segle XII en regions frontereres amb Urgell, s'associa principalment amb els esforços per imposar la dominació en comunitats territorials que haguessin experimentat una expansió social. L'instrument per a aquest fi era el jurament, ja fos de seguretat o de fidelitat. El mes de març de 1162, els habitants de la vall d'Andorra, classificats com a membres de sis pobles, van reconèixer la dominació del bisbe i els cànons de la Seu d'Urgell, i van retre homenatge i van jurar fidelitat al comte Ermengol VII i al bisbe. En aquest cas és explícit que els notables dels pobles portaven a terme aquests rituals ells mateixos i “[en nom de] la resta d'habitants de la vall d'Andorra”; però les subscripcions consten al peu de l'acta, juntament amb les de molts altres homes dels pobles.²⁶ A l'Aragó, en un judici que va tenir lloc a Saragossa el

23. ACA, Gran Priorat de Catalunya, armari Gardeny, pergamins 1903, ed. Miret y Sans, *Vizcondado de Castellbó*, apéndice 17, pàg. 378-380.

24. Th.-N. Bisson, “El feudalisme català al segle XII,” a *L'impuls de Catalunya*, capítol 2; idem, “Statebuilding in the medieval Crown of Aragon,” *El poder real en la Corona de Aragón (siglos XIV-XVI)*, 5 volums. XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón (Saragossa, 1996), 141-158.

25. Registre, núm. 6, 7; compareu amb núm. 1-5.

26. *Privilegis i ordinacions de les valls pirinenques*, ed. Ferran Valls Taberner, 3 volums. Textos de dret català II (Barcelona, 1915-20), III (reeditat, Saragossa, 1990), núm. 3, pàg. 384-391 (la data és equívoca: Baudon de Mony, *Relations politiques*, i, 83, i Cebrià Baraut, “Els documents, dels anys 1151-1190, de l'Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell,” *Urgellia* 10 [1990-91], núm. 1571, ho situen a 7 III 1163, que sembla en desacord amb l'any del regnat i amb la cita del comte Ramon Berenguer IV, que va morir el mes d'agost de 1162). Vegeu també *Privilegis*, núm. 4 i 5.

dia de Sant Martí de l'any 1164, el jove senyor-rei Alfons II va rebre el jurament d'adhesió a una pau territorial instituïda, per part de barons i notables de diverses comunitats (*consejos*); i en aquest cas, els noms van aparèixer llistats al final del pergami com a havent repetit el jurament. Aquí, igual que en el cas d'Urgell el 1188 i el 1206, les paraules del jurament consten en una primera declaració escrita, seguides pels noms en la forma "Jo, Petrus de Alcala, ho juro."²⁷

Aquests actes mostren clarament un nou impuls per combinar una creixent presió per instituir dominacions amb la representació de comunitats territorials cada cop més grans. Una clara mostra d'això és la Pau i Treva, primer al Rosselló (1173) i després al comtat de Barcelona (1173, 1188 i posteriors), i, més concretament, al mateix comtat d'Urgell (19 de maig de 1187). En tots els casos, els juraments de la Pau es van fer amb subscripcions que figuren en pergamins que completen les cartes; en tots els casos, la gran diversitat de persones signants és la norma volguda. No és fortuït que els originals d'aquests estatuts de la Pau s'assemblin als de 1188 i 1206 per a Urgell.²⁸ És precisament en l'àmbit de la comparació dels registres de la dominació sobirana a Urgell amb els estatuts de la Pau i les convencions de dominació i submissió on es pot identificar un canvi amb conseqüències importants per al futur. Tots els documents que he esmentat es refereixen a assemblees, tot i que no eren encara els registres de les assemblees. I és precisament en les assemblees i les interaccions recollides als diplomes, les cartes i les llistes on les reclamacions relatives a les dominacions territorials són rebutades políticament, o, millor, de manera polititzada. L'any 1188, els intents del comte Ermengol VIII per assegurar la successió dinàstica en absència d'un hereu mascle pot ser que no trobessin encara gaire oposició. El 1206, aquests intents devien ser perjudicials per a les reclamacions de Guerau de Cabrera, els defensors del qual no podien estar entre els que van subscriure les cartes d'Agramunt, Ponts i Linyola, ja que, al final, es van oposar a la successió d'Elvira i la seva filla. La Pau d'Urgell (maig de 1187) no pot haver agradat a Arnau de Castellbò, el nom del qual no apareix entre els firmants, mentre que la Pau del rei, l'agost de 1188, sembla va rebre l'oposició no tan sols d'Arnau, sinó també d'altres barons. Aquesta Pau té els orígens en una assemblea a Girona, el to d'hostilitat de la qual va obligar a elaborar una versió esmenada on es feien concessions als barons en aspectes com ara la *potestas* dels castells i la política impositiva. Però no tenim notícia que la versió revisada fos objecte de juraments d'adhesió. El que sí que sabem es que quan el senyor-rei va intentar un altre cop imposar la Pau en una assemblea a Barcelona l'any 1190 es va trobar amb una forta oposició. Ja he comentat en un altre lloc que

27. ACA, Cancelleria, pergamins Alfons I, 20; ed. Bofarull, *Documentos inéditos*, VIII, núm. 10. Vegeu també núm. 9.

28. Això és evident fins i tot en les primeres còpies, en les quals estem obligats a basar-nos. Vegeu textos i fonts a *Constitucions de pau i treva*, núm. 14-22.

el debat polititzat sobre la Pau en aquestes ocasions marca l'origen de les Corts Catalanes.²⁹ Encara no és clar que això fos així també, fins a un cert punt, a Urgell. Les guerres a Urgell durant les dècades de 1180 i 1190 encara s'han d'investigar a fons.³⁰ Però la perspectiva d'un senyor-comte que es moria sense descendència masculina va provocar una angoixa col·lectiva que, com en altres parts d'Europa, acabava anant induint un comportament polític al detriment de l'esperit de col·laboració. Això va passar a Flandes després de l'assassinat de Carles el Bo l'any 1127.³¹ Però també va passar ben a prop. Quan la comtessa Dolça de So, l'última descendent en vida de la dinastia de comtes de l'Alt Pallars, va sotmetre el comtat al rei Alfons I el 1192, va actuar "en presència de molts cavallers i molts bons homes de la terra del Pallars."³² La mateixa comtessa Elvira deia, el 1211, haver consultat molts barons del comtat d'Urgell, juntament amb "els bons homes d'Agramunt i altres llocs del mateix comtat." La importància cabdal de la successió dinàstica era un producte de la dominació territorial, un símbol del seu èxit al segle XII.³³

* * *

La successió del comte Ermengol VIII d'Urgell va posar la seva dominació i la fidelitat dels seus dependents sota estrès, que els documents que hem analitzat intentaven paliar. La comtessa Elvira va superar l'oprobri fruit de la seva incapacitat de tenir un fill, i va poder fer el seu paper fins al final. Va ser el seu notari Bernat —*scriptor uenerabilis A. urgellensis comitissa* [sic]— qui va escriure (o va pretendre que ho va fer) aquestes cartes partides el mes d'agost de 1206.³⁴ Són segurament testimonis d'un nou tipus de compromís entre la senyora-comtessa i el seu marit i els habitants d'Urgell. Queden per resoldre algunes qüestions intrigants: qui va rebre les meitats desaparegudes de aquestes magnífiques cartes partides? Què se n'ha fet?

29. *Constitucions de pau i treva*, núm. 17, 18; Bisson, "Orígens de les Corts catalanes", pàg. 146-149.

30. Monfar y Sors, *Condes de Urgel*, I (*Documentos inéditos*, IX), 422-429; Villanueva, *Condes de Urgel*, pàg. 192-197; Sobrequés Vidal, *Barons de Catalunya*, pàg. 28-29; Th. N. Bisson, "The war of the two Arnau: a memorial of the broken peace in Cerdanya (1188)," *Miscel·lània en homenatge al P. Agustí Altisent* (Tarragona, 1991), pàg. 95-107.

31. Jan Dhondt, "Ordres'ou 'puissances': l'exemple des États de Flandre," *Annales: E.S.C.* v (1950), 289-305.

32. ACA, Cancelleria, pergamins Alfons I, 627; ed. Ferran Valls Taberner, "Els orígens dels comtats de Pallars i Ribagorça," *Estudis universitaris catalans*, ix (1915-16), 64-65.

33. ACA, Cancelleria, pergamins Pere I, 378; ed. Ferran Soldevila, *Primers temps de Jaume Ier*, 30-31. Les grans Corts convocades per nous governants d'Aragó i Catalunya també són rellevants: Zurita, *Anales de la Corona de Aragón* libro II.20, 48, 66; Bisson, "Orígens de les Corts catalanes", pàg. 145-146.

34. Registre, núm. 3-5.

APÈNDIX

Registre

1

1188, 26 de gener. Agramunt

Per ordre del comte Ermengol VIII i per consentiment d'altres a Agramunt, els habitants d'Agramunt "inscrits més avall" han jurat a la comtessa Elvira d'Urgell "per la seva ànima i les ànimes dels altres" el que segueix: si el comte morís abans que ella, la considerarien la seva senyora mentre visqui, amb descendència o sense,³⁵ respecte al castrum d'Agramunt i les dominacions i les pertinences i tots els drets que el comte hi té i que hi hauria de tenir. I si algú volgués reclamar o arrebatar alguna cosa de la comtessa a Agramunt dels drets del comte, els habitants d'Agramunt hauran de defensar-la contra tots els homes i les dones. Si la comtessa Elvira deixés descendència després de la seva mort, obeiran l'infant com el seu senyor, respecte als drets del comte. Si la comtessa Elvira morís sense descendència, els habitants d'Agramunt obeiran aquell que el comte designi per testament. I si el comte morís sense testament, els habitants d'Agramunt obeiran, després de la mort d'Elvira, el familiar més proper al comte. Senyal de Ramón de Tarascó, que jura pels quatre evangelis les disposicions anteriors. Segueixen, disposades en línies llargues, els senyals i les subscripcions de setanta-cinc homes. Per als primers vint-i-quatre, les paraules "que ho jura igualment" acompanyen els noms. Encara que els noms s'amunteguen cap al final, hi ha espai en blanc suficient per a unes deu subscripcions addicionals. Subscripció i monograma de RAIMUNDUS Efforcatus "que va escriure això a Agramunt, com indica a dalt."

- A. Original, pergami. 470 x 207 mm. Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria, pergamins Alfons I, 472. Dors: 1. *Sacramentale factum per homines Acrimon[is] Aluire comitisse*, esborrat (s. xiv?). 2. 16. Arm.ⁱ. de Urgell sach T. No. 392.
- B. Còpia, Próspero Bofarull i Mascaró, "Traslado de las escrituras en pergamino ... Alfonso I^o," fols. 198r-200r.

35. La clàusula anterior, que no es llegeix bé en aquesta còpia, està agafada del núm. 2.

2

1188, 27 de gener. Ponts

Els habitants de Ponts prometen fidelitat a la comtessa Elvira en els mateixos termes que la carta d'Agramunt (v. núm. 1). Senyal de Guillem Conil, que jura pels quatre evangelis en els termes anteriors. Segueixen, en línies llargues, els senyals i les subscripcions de seixanta-set homes. Gairebé totes les subscripcions acaben amb les paraules: "[Jo] ho juro igualment." Subscripció i monograma de PETRVS "prevere" que "va escriure a Ponts."

- A. Original, pergamí. 544 x 219 mm. Mutilat al llarg de l'extrem dret. ACA, Cancelleria, pergamins Alfons I, 470. Dors: paper afegit. 1. *Sac[ri]m[en]tale q[uod] feceru[n]t ho[m]i[n]es de pontibus Aluire comitisse urgelli.* (Caràcters dels s. xiii-xiv gairebé esborrats.) 2. I[n] armo xvi Urgelli sacco N. 3. [16 arm]'. de urgell sach N. N°. i72. 4. 21 (o 24?)
- B. Còpia, Bofarull, "Traslado ...," fols. 194v-197r.

3

1206, 17 d'agost

El comte Ermengol VIII ordena als habitants d'Agramunt, presents i futurs, obeir i servir la senyora-comtessa Elvira, preservar la fidelitat envers ella en vida o mort del comte, en presència d'ell o en absència, i defensar-la i mantenir-la a ella i a les seves propietats com fan amb ell, contra tots els homes i les dones, presents i futurs. També els demana que compleixin les ordres de la comtessa amb els recursos d'Agramunt i amb tota la seva capacitat sense engany. La seva carta ha de prevaler contra tota adversitat. Per veu pròpia, els habitants d'Agramunt accedeixen i prometen lleialtat fidel i servei a la comtessa Elvira, per ordre del comte. La serviran amb el seu castrum i poble, i amb les seves persones i propietats, tal com servirien el comte contra tots els homes i les dones. Tot això ho prometen a la comtessa, ho signen i reten homenatge i juren fidelitat pels quatre evangelis per assegurar tot el que han promès. La carta va ser feta les calendes 16 de setembre l'any de l'Incarnació del Senyor 1206.³⁶ Senyals i subscripcions del comte Ermengol, que va ordenar la carta, i de Ramon de Cervera, Arnau de Castellbò, Arnau de Alta ripa, Pere de Mediano. Segueixen senyals, col.locats en cinc columnes, de alguns 286 homes més. Alguns senyals, en forma de S + n, preparats amb anterioritat, es van

36. El mes-dia i any han estat afegits.

*deixar oberts i, finalment, en blanc. Subscripció de BERNARDUS, el notari de la comtessa, que va escriure per ordre del comte Ermengol, i que va esborrar i corregir lletres de la línia vint-i-una i va escriure a sobre a les línies setena i tretzena.*³⁷

- A. Original, pergami. 713 x 301 mm. Dividit per ABC – O a l'esquerra. ACA, Cancelleria, pergamins Pere I, 239. Dors: 1. *sac[ra]mentale q[uo]d fecer[unt] ho[m]i[n]es ac[ri]mo[n]tis comitisse / Aluire et s[unt] ii carte* (esborrat, s. xiii-xiv?). 2. *sacramentale quod fecerunt homines Acrimontis / Aluire comitisse* (s. xiv?). 3. *i6*. Arm.ⁱ de Urgell, sach N. N. i73.

4

1206, 17 d'agost

*En els mateixos termes que el registre d'Agramunt (v. més amunt, núm. 3), els habitants de Ponts prometen fidelitat a la comtessa Elvira. La carta es va fer les calendes 16 de setembre de l'any de l'Encarnació del Senyor 1206. Senyals i subscripcions del comte Ermengol, que va ordenar la carta; i de Ramon de Cervera, Arnau de Castellbò, Arnau de Alta ripa, Pere de Mediano. Segueixen senyals, col·locats en quatre columnes, de alguns seixanta-nou homes, dels quals els noms corresponen a menys d'un terç dels signa (S + n) preparats aMb anterioritat. D'aquests senyals 200 es van deixar buits. Subscripció de BERNARDVS, el notari de la comtessa, que va escriure per ordre del comte Ermengol, amb lletres escrites a sobre a les línies vuitena i catorzena.*³⁸

- A. Original, pergami. 741 x 281 mm. Dividit per ABC – M a la dreta. ACA, Cancelleria, pergamins Pere I, 240. Dors: 1. *Sacramentale quod fecerunt homines de ponçz ipsi comitisse Aluire* (s. XIII). 2. *Preceptum comitis factum hominibus sui comitatus, vt iussionibus comitisse eius coniugis existerent* (s. XV-XVI). 3. *i[n] armo de Urgell sach N. 4. 16*. Arm.ⁱ de urgell, sach M. No. 198.

37. Aquestes alteracions es poden verificar a l'original.

38. Aquestes alteracions es poden verificar a l'original. Però sembla com si els mesos i els anys haguessin estat afegits o canviats, com al núm. 3.

5

1206, 17 d'agost

De la mateixa manera que els registres corresponents a Agramunt i Ponts (v. més amunt, núm. 3, 4), els habitants de Linyola prometen fidelitat a la comtessa Elvira. La carta es va fer les calendes 16 de setembre de l'any de l'Encarnació del Senyor 1206. Senyals i suscripcions del comte Ermengol, que va ordenar la carta; i de Ramon de Cervera, Arnau de Castellbò, Arnau de Alta ripa, Pere de Mediano. Segueixen senyals, col.locats en quatre columnes, de 157 homes més, amb quaranta-cinc signa preparats, deixats en blanc. Suscripció amb el monograma de BERNARDVS, el notari de la comtessa, que va escriure per ordre del comte Ermengol, amb lletres escrites a sobre a les línies setena i tretzena.³⁹

- A. Original, pergamí. 610 x 264 mm. Dividit per ABC – N a l'esquerra. ACA, Cancelleria, pergamins Pere I, 238. Dors: 1. *sacramentale quod fecerunt homines de linerola / Aluire comitisse* (s. xiii). 2. i6. Arm.⁴ de Urgell, sach N. N^o. i92.
 B. Còpia, Bofarull, "Traslado ... Pedro 1°," tomo s.n., fols. 30r - 32r.

6

1210, 1 de març. (Agramunt)
 després 18 d'abril [1210] (Agramunt)

"L'any de l'Encarnació del Senyor de 1209 calendes de març. Aquests habitants [homines] d'Agramunt van retre homenatge i fidelitat al Senyor P, rei d'Aragó."

Segueixen els noms d'alguns 218 homes en tres columnes verticals. Una quarta columna porta el títol: "Aquests van retre homenatge el mes d'abril després de Pasqua a Agramunt al senyor-rei:" i segueixen 152 noms en una llista que continua al dors.

- A, Original, full. 396 - 146 mm. Mutilat. ACA, Cancelleria, pergamins Pere I, 356. Dors: continuació, com indicat abans; si no, en blanc.
 a. Indicat: Joaquim Miret y Sans, "Itinerario del rey Pedro I de Cataluña II en Aragón," *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, III (1907), 511.
 B. Còpia, Bofarull, "Traslado ... Pedro 1°," fols. 353v - 355r.

39. La subscripció de Bernat sembla feta a mà, acompanyada, només en el aquest cas d'entre els seus tres diplomes, pel seu monograma. Però la resta del document és obra d'algú altre.

7

1210, 4 de març (Linyola)

“L'any de l'Incarnació del Senyor de 1209 4 nones de març. Aquests habitants [homines] de Linyola van retre homenatge fidelitat al rei d'Aragó. Segueixen els noms d'alguns 101 homes en dues columnes verticals (amb espai per a dues columnes i mitja més, espai en blanc).

- A. Original, full. 382 x 146 mm. Mutilat en el cantó esquerra. ACA, Cancelleria, pergamins Pere I, 357. Dors: 1. 2 cancel.lat.
B. Còpia, Bofarull, “Traslado ... Pedro 1º,” fol. 355rv.